

DOI 10.31558/2307-2318.2023.3.10

УДК 314.1

JEL: F22, J11, J61, O15

Федченко О.О.

Працівник відділу консультативної інформації
Центр допомоги мігрантам та біженцям, Польща

ORCID: 0009-0002-8524-6781

fedchenko_o@donnu.edu.ua**Савченко М. В.**

д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID: 0000-0002-9063-3551

m_savchenko@donnu.edu.ua**МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ З УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

В даній статті визначено сучасний стан робочої сили та міграції населення України після початку повномасштабної війни. Завдяки аналізу матеріалів, основним особливостям та тенденціям, проаналізований стан цих процесів, визначені можливі наслідки в майбутньому та перспективи.

У першу чергу, враховано вплив війни на робочу силу. Це призвело до значних змін у економіці та різних сфер країни. Знищення промислових підприємств, їх релокація, переселення населення та непевність щодо майбутнього створили значні виклики для зайнятості населення. Зменшення виробництва і ріст безробіття призвели до зниження життєвого рівня багатьох громадян.

Другим аспектом є міграційні процеси, які змінилися внаслідок війни. Багато людей вимушені були шукати безпеку та нові можливості за межами країни. Еміграція стала актуальною для багатьох українців, які намагаються забезпечити себе та свої сім'ї стабільнішим майбутнім. Однак, цей процес вже має вплив на демографічну ситуацію та розвиток країни, зокрема втрата кваліфікованої робочої сили та зменшення потенціалу для економічного зростання.

Аналізуючи ці процеси та завдяки проведеним опитуванням було сформульовано можливі наслідки в майбутньому та визначено низку заходів, які допоможуть уникнути негативних наслідків та розширити можливості подальшого розвитку країни.

Ключові слова: робоча сила, ринок робочої сили, міграція, міжнародна міграція, воєнний стан, економіка, працевлаштування, вимушені мігранти.

Рис. – 5, літ. – 20.

Fedchenko O.

Consultative Information Department
Migrant and Refugee Assistance Center, Poland
ORCID: 0009-0002-8524-6781
fedchenko_o@donnu.edu.ua

Savchenko M.

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of International Economic Relations
Vasyl` Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

**INTERNATIONAL LABOR MIGRATION OF WORKFORCE FROM UKRAINE
UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE**

This article defines the current state of the labor force and population migration in Ukraine after the onset of full-scale war. Through the analysis of materials, key features and trends, the state of these processes is examined, and possible future consequences and prospects are identified.

First and foremost, the impact of the war on the labor force is taken into account. This has led to significant changes in the country's economy and various sectors. Destruction of industrial enterprises, their relocation, population displacement, and uncertainty about the future have created significant challenges for employment. Decreased production and increased unemployment have resulted in a decline in the living standards of many citizens.

The second aspect concerns migration processes, which have been altered as a result of the war. Many people have been forced to seek safety and new opportunities outside the country. Emigration has become a relevant choice for many Ukrainians who strive to secure a more stable future for themselves and their families. However, this process already has an impact on the demographic situation and the country's development, particularly in terms of the loss of skilled labor and a decrease in potential for economic growth.

By analyzing these processes and conducting surveys, possible future consequences have been formulated, and a series of measures have been identified to avoid negative outcomes and expand opportunities for further country development.

Key words: labor force, labor market, migration, international migration, martial law, economy, employment, forced migrants.

Fig. – 5, ref. – 20.

Постановка проблеми. Україна на даний момент знаходиться в умовах воєнного стану - особливого правового режиму, що вводять в країні у випадку збройної агресії чи небезпеки державній незалежності та її територіальній цінності. Війна підвищила ризики та невизначеності, створивши бар'єри для вільного руху факторів виробництва, зокрема і робочої сили, призвівши до руйнування інститутів ринку праці та їх ефективного функціонування.

Проблеми в економіці у поєднанні зі значними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців, призводять до масштабних втрат у сфері зайнятості та доходів. Релокація суб'єктів господарювання та вимушена міграція призвели до зміни структури ринку праці, а також структури пропозицій та насиченість фахівцями у розрізі регіонів. У регіонах, які найбільше відчували на собі військову агресію РФ, зменшилася кількість робочих місць і зросла конкуренція.

Суттєвим став дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Попит на робочу силу різко зменшився через неможливість працювати у зонах бойових дій, зниження попиту на товари та послуги, проблеми з логістикою та невизначеність

майбутнього. Тому є важливим визначити та проаналізувати сучасний стан міграційних процесів та робочої сили, можливі наслідки в майбутньому та перспективи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань щодо міжнародної міграції є предметом наукових праць присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених А. Воронцової [1], О. Дзеніса [2], П. Іжевського [3], І. Кравець [3], Е. Лібанової [4], О. Позняк [4], Н. Шарко [2], О. Шиманської [5], М. Шкурат [6], В. Кондратюк [5] та інші. Проте питання вимушеної міжнародної міграції необхідно розглядати з урахуванням нових тенденцій.

Метою дослідження є дослідження міжнародної міграції робочої сили, визначенні позитивних та негативних сторін трудової міграції та систематизуванні проблем, які сприяють трудовій міграції населення України під час воєнного стану, а також визначення наслідків в майбутньому та перспектив.

Викладення основного матеріалу. Повномасштабна російсько-українська війна, призвела до безпрецедентного з часів Другої світової війни явища – масової міграції населення України та появи не відомого раніше в українському суспільстві феномена багатомільйонних вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, переселенців, шукачів притулку й емігрантів. Історія Європи та світу зазнала чимало потужних міграційних криз: афганської (1979–1989 рр.), яка спровокувала появу понад 6 млн біженців та емігрантів; венесуельської (2013–2019 рр.) – 3 млн осіб; сирійської (2019–2020 рр.) – майже 3 млн осіб [7]. Повномасштабна війна росії проти України триває вже півтора року. Війна змусила мільйони людей залишити свої домівки в Україні. Переміщення населення відбувається як всередині країни, так і за кордон. Раптові переміщення великої кількості населення створюють нові виклики та загострюють існуючі проблеми, як для окремих громад так і для держави в цілому.

Звичайно вимушена міграція працездатного населення країни відбилася на економічних показниках розвитку України (рис. 1).

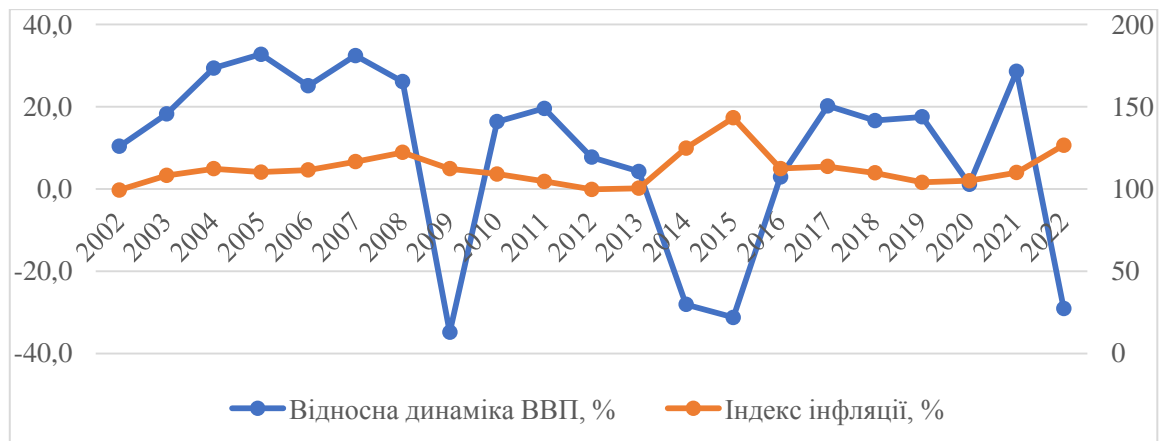

Рис. 1. Темпи зміни ВВП та рівень інфляції в Україні у 2002-2022 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

Дані рис. 2 демонструють у 2022 р. зниження ВВП на 29,1 % та збільшення рівня цін на 26,6 % [9]. Як наслідок відбувається згортання та деформація ринку праці, скорочення робочих місць, зниження купівельної спроможності робочої сили, збільшення рівня безробіття тощо.

Опитування серед 103 генеральних директорів та топ-менеджерів компаній-членів AmCham показало, що 41% компаній-членів AmCham Ukraine продовжують працювати повністю, а 50% працюють частково. 29% компаній-членів переїхали в межах України, а 19% за межами України. При цьому 15% компаній довелось закрити офіси в окремих регіонах, а 2% повністю закрили офіси [10].

До того ж, деякі підприємства, які мають, наприклад, мережі торговельних центрів, вимушено втратили частину свого бізнесу через війну, так як деякі ТЦ опинились в окупації, а деякі просто знищені через ракетні обстріли. Реальний приклад – ТЦ мережі ТОВ «Епіцентр К».

Щодо опитування більшості компаній України і стану їх співробітників, 24% компаній вказали що не всі співробітники регулярно виходять на зв'язок після початку повномасштабної війни на території України. 50% стикались з довготривалою відсутністю зв'язку з співробітниками. Також 17% компаній вказали що мають співробітників, які загинули внаслідок повномасштабної війни, 11% вказали що мають співробітників, які зникли безвісти внаслідок повномасштабної війни, та 17% компаній вказали що мають співробітників які фізично постраждали під час проведення бойових дій на території України [10]. Воєнні дії, окупація, знищення критично-важливої інфраструктури, гуманітарна катастрофа, примусова депортація до країни-агресора це наслідки війни, які призвели до наведених вище статистичних даних.

В опитуванні 877 власників бізнесу, основними причинами, які заважають бізнесам відновлюватись виявились відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку (62%), непрогнозованість розвитку ситуації в Україні (48%), відсутність достатнього капіталу (43%), непередбачувані дії держави що можуть погіршити стан бізнесу (29%), недостатність кредитних коштів (28%), зруйнованість ланцюгів постачання (26%), неефективна довга дорога логістика (23%) [11]. При цьому, компанії з перших днів війни намагались максимально оптимізувати витрати, вдаючись до скорочення персоналу, надання відпусток без збереження заробітної плати, призупинення трудових відносин за договорами, зниження рівнів заробітних плат тощо.

За опитуванням кадрового порталу GRS.UA, кількість потерпілих від скорочення ділової активності та безробіття в Україні сягає 52%. Респонденти стверджують, що їм або платять мінімальну зарплату, або скоротили її до 30% і більше. Керівниця експертно-аналітичного центру цього порталу Руслана Березівська підрахувала, що «кожен другий українець або втратив роботу, або залишився частково чи повністю без свого щомісячного доходу» [12].

Процес організації роботи ускладнюється тим, що велика кількість людей стала вимушено внутрішньо-переміщеними особами (ВПО) у інші області країни у зв'язку з втечею від війни.

За статистикою, кількість ВПО становить понад 6,6 млн осіб, що становить 15% від загального населення України. За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість осіб, які вважаються внутрішньо переміщеними особами (ВПО), становить приблизно 7,1 млн осіб [13] (рис. 2).

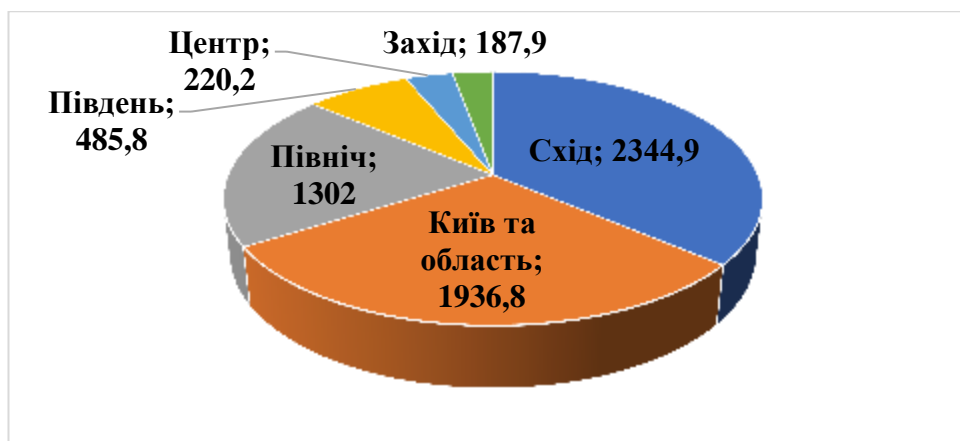

Рис. 2. Кількість внутрішньо переміщених осіб у 2022 р. за регіонам України, тис. осіб

Джерело: побудовано авторами на основі [14]

Вимушена міграція змінили структуру ринку праці, структуру пропозиції та національне насичення кваліфікованими працівниками.

До війни на одне робоче місце в цій категорії претендували 5-8 осіб. З квітня 2022 р. конкуренція між кандидатами без досвіду роботи становила вже від 14 до 15 осіб на одне робоче місце. З серпня на одну вакансію претендує вдвічі більше – 28 претендентів [6]. Щодо даних про кількість претендентів на одне потенційне робоче місце, дані варіюються від 7-16 осіб в залежності від регіону та вакансії.

Незважаючи на великий рівень конкуренції, є наявне зниження рівня заробітної плати. Економіка знаходиться в критичному стані, ціни на товари та послуги постійно ростуть, а заробітні плати, в кращому випадку, залишаються на тому ж рівні, або скорочуються.

За даними опитуваннями Нацбанку, у приватному секторі зарплати впали на 25–50%, як порівняти з довоєнним часом. У бюджетному секторі персонал частково відправляли в простій із виплатою 2/3 зарплат. У середньому, дохід майже всіх українців після початку повномасштабного вторгнення знизився на 20%. За даними Rabota.ua, третина компаній, які займаються промисловістю, не мають можливості платити зарплату взагалі. Ще 20% оплачують працю лише частково (30–60% від довоєнного рівня). І лише третина готові платити робітникам в повному обсязі. [7].

Також важливим фактом є те, що після початку початку повномасштабного вторгнення на територію України багато людей виїхало за кордони держави.

Міграційний потік біженців з України не схожий на попередні міграційні кризи, які спіткали Європейський континент у XXI столітті. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), статус тимчасового захисту у країнах Європи до 2023 р. отримали близько 4,9 млн українських біженців, що складає близько 1% від населення країн ЄС [8] (рис. 3).

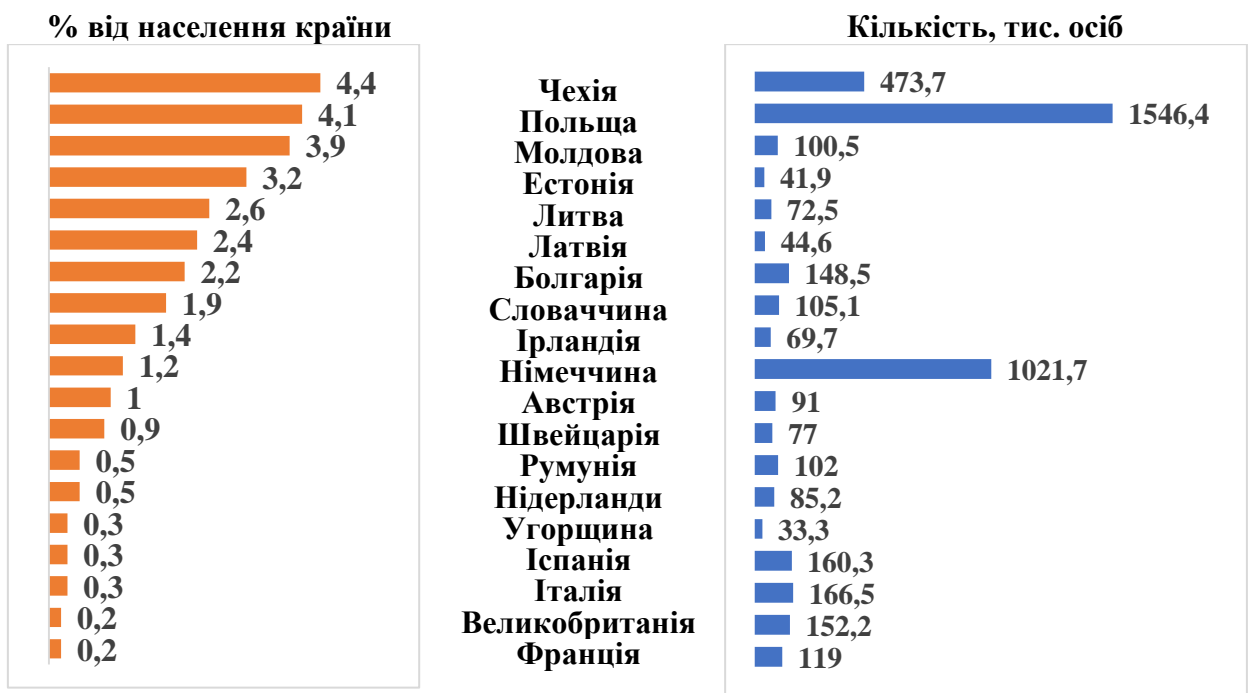

Рис. 3. Кількість українських біженців у країнах Європи у 2022 р.

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

Як видно з рис. 3 найбільше українців прийняли Польща, Німеччина та Чехія.

Вимушена міграція змінили структуру ринку праці, структуру пропозиції та національне насичення кваліфікованими працівниками.

До війни на одне робоче місце в цій категорії претендували 5-8 осіб. З квітня 2022 р. конкуренція між кандидатами без досвіду роботи становила вже від 14 до 15 осіб на одне робоче місце. З серпня на одну вакансію претендує вдвічі більше – 28 претендентів [17]. Щодо даних про кількість претендентів на одне потенційне робоче місце, дані варіюються від 7-16 осіб в залежності від регіону та вакансії.

Незважаючи на великий рівень конкуренції, є наявне зниження рівня заробітної плати. Економіка знаходиться в критичному стані, ціни на товари та послуги постійно ростуть, а заробітні плати, в кращому випадку, залишаються на тому ж рівні, або скорочуються.

За даними опитуваннями Нацбанку, у приватному секторі зарплати впали на 25–50%, як порівняти з довоєнним часом. У бюджетному секторі персонал частково відправляли в простій із виплатою 2/3 зарплат. У середньому, дохід майже всіх українців після початку повномасштабного вторгнення знизився на 20%. За даними Rabota.ua, третина компаній, які займаються промисловістю, не мають можливості платити зарплату взагалі. Ще 20% оплачують працю лише частково (30–60% від довоєнного рівня). І лише третина готові платити робітникам в повному обсязі [18].

Водночас частина тих, хто виїхали з України після 24 лютого 2022 року, повертаються в Україну на короткостроковий період. За даними опитування Gradus Research, станом на 20.04.2023 р. в Україну за першої можливості планують повернутися 77%. Водночас 13% не планують повернутися в Україну.

Найбільше українців виїхало саме на територію Польщі та Німеччини, і за останні пів року остаточно легалізувались: тобто отримали статус біженця або посвідку на постійне перебування на певний термін. Категорії населення як виїхали, це в більшості жінки, діти, підлітки та молодь.

Особливо болюче питання постає в сучасних умовах, адже виїзд великої кількості молодих людей закордон на довгий період перебування несе за собою негативні наслідки для країни, оскільки молодь є потенційним каталізатором для економічного та культурного розвитку країни. Також це призводить до таких наслідків:

- **демографічних проблем**, оскільки втрата молодої робочої сили може вплинути на демографічну ситуацію в країні, зокрема на зниження народжуваності, збільшення відсотку старіючого населення та зменшення рівня населення в цілому;

- **втрати інтелектуального потенціалу**, так як молодь є найбільш активною та творчою частиною населення;

- **неотримання соціального досвіду**, необхідного для розвитку країни в майбутньому;

- **еміграція робочої сили**, що може призвести до скорочення можливостей для розвитку економіки країни;

- **зростання бідності**, оскільки молодь є тією частиною суспільства, яка могла б найбільше внести свій внесок у розвиток економіки та соціальну сферу, що позитивно відобразилось би в майбутньому;

- **втрата культурної спадщини** та національної ідентичності, оскільки саме молодь може передати культурні цінності та традиції майбутнім поколінням;

- **втрата довіри до держави** з подальшим збільшенням корупції та неефективністю державних інституцій.

- **втрата талантів** у різних сферах, таких як наука, технології, мистецтво, спорт тощо, що може призвести до втрати можливостей для розвитку цих галузей в Україні.

- **розрив між поколіннями**, оскільки старші покоління можуть відчувати відсутність підтримки та взаєморозуміння з молоддю, яка живе в інших країнах;

- **соціальні виклики** – такі, як збільшення кількості залишених без опіки дітей, посилення старіння населення, розрив сімей, втрата соціальної координації та співпраці тощо.

• **економічні втрати** через втрату молоді робочої сили, зменшення робочих місць, збільшення соціальних витрат на підтримку тих, хто залишається без роботи, та зниження економічного зростання.

• **політичні наслідки**, оскільки еміграція молоді може призвести до зменшення активної участі молоді в політичному житті, втрати їхнього впливу на прийняття рішень та розвитку демократичних процесів в Україні.

І наведені вище негативні наслідки можуть бути реальними, а не потенційними. Оскільки більшість жінок з дітьми вже більше року знаходиться за кордоном, отримали тимчасовий \ постійний прихисток та адаптувались до нових умов життя. Вони ходять на роботу, а їхні діти до іноземних шкіл, ліцеїв та університетів. Вони не знають чи повернуться додому в Україну, оскільки почали будувати своє життя там, майже з нуля, за кордоном. А підлітки та молодь якраз зараз перебувають на етапі вибору свого майбутнього, і можуть всерйоз замислитись над тим, щоб пов'язати своє життя з іншою країною, з тою ж Польщею чи Німеччиною. І якщо дивитись на реальну статистику, то насправді інші країни отримують більше переваг ніж негативних наслідків від такої кількості українців на теренах своїх держав.

Однак, більшість людей хочуть повернутись додому. Вони адаптувались до життя в іншій країні, але не прагнуть в ній залишитись. Підлітки та молодь навчаються онлайн, через дистанційне навчання в школах та університетах.

Загалом за кордон під час війни виїхали понад 12,5 млн українців, а повернулося з країн Євросоюзу майже 5 мільйонів переселенців з України [19].

Для розуміння реальної ситуації зайнятості серед молоді, було проведено опитування 87 осіб. Анкетування відбулось через опитувальник, створений через Google Forms, який було розповсюджено серед здобувачів вищої освіти університетів Вінницької області. Результати анкетування відображені на рис. 4.

Аналіз наведених даних розподілу відповідей респондентів на рис. 4 дозволив зробити такі висновки:

– більшість респондентів мали роботу на території України (83,7%), та 62,8% втратили її після початку повномасштабного вторгнення;

– 59,3% опитаних вдалось знайти роботу після 24.02.2022. Це зайняло в 5-6 місяців для 38,4%, та 1-2 тижні для 14%. Однак 19,8% респондентів досі знаходяться в пошуках роботи;

– більшість опитаних, а саме 68,2% працюють не за своїм фахом та освітою;

– заробітня плата у 60,5% опитаних залишилась такою ж, як і до початку повномасштабного вторгнення. 22,1 % опитаних вказали, що заробітня плата стала меншою. Середній рівень заробітної плати серед респондентів складає 7-10 тис грн (64,5%), та у 26,3% заробітна плата складає суму від 10 до 15 тис грн на місяць;

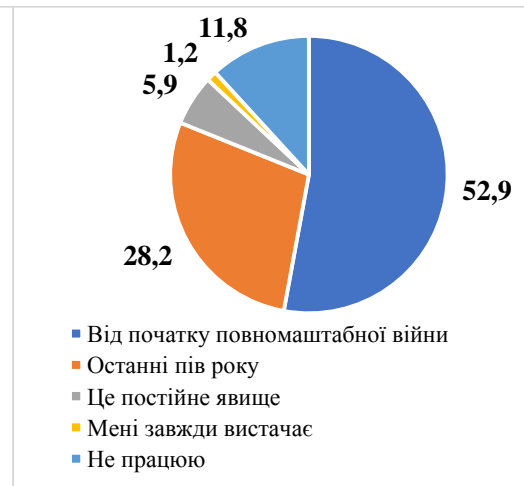
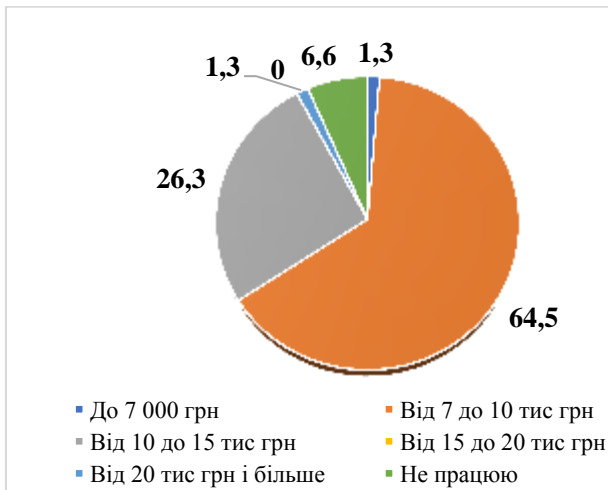
– 53,5% опитаних вказали що їх заробітна плата є недостатньою для їх потреб, та 68,6% вказали що незадоволені рівнем заробітної плати;

– заробітної плати на місяць не вистачає майже усім опитаним респондентам. 39,5% вказали що грошей не вистачає щомісяця, та 41,9% вказали що їх не вистачає час від часу. Таке явище сталось від початку повномасштабного вторгнення для 52,9% опитаних, та за останні пів року для 28,2% опитаних;

– майже половині опитаних (45,3%) не подобається теперішнє місце роботи та 51,2% вказали що хочуть змінити місце роботи. Однак 38,4% респондентам подобається місце роботи та 32,9% не планують його змінювати. Щодо причин, які не влаштовують на роботі, 41 респондент вказав низький рівень заробітної плати, 29 респондентів вказали що доводиться працювати «за двох» та 7 респондентів вказали що відчувають дискримінацію з боку колег чи керівництва. Окемі респонденти вказували такі причини невдоволення як: важка фізична робота, відсутність проектів, рутину.

Ваша заробітня плата складає суму?

Якщо Вам не вистачає грошей до зарплати, наскільки це явище нове?

Ваша заробітня плата достатня для ваших потреб?

Чи плануєте Ви найближчим часом виїжджати за кордон з метою заробітку?

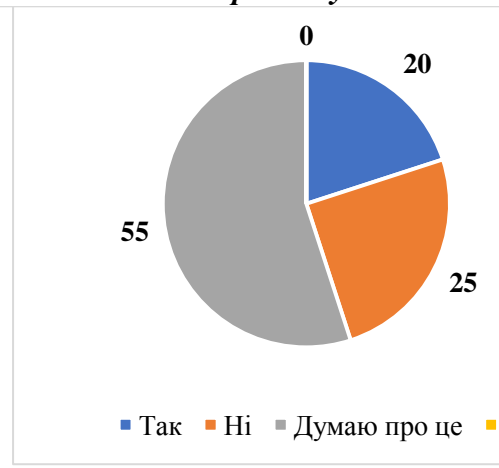
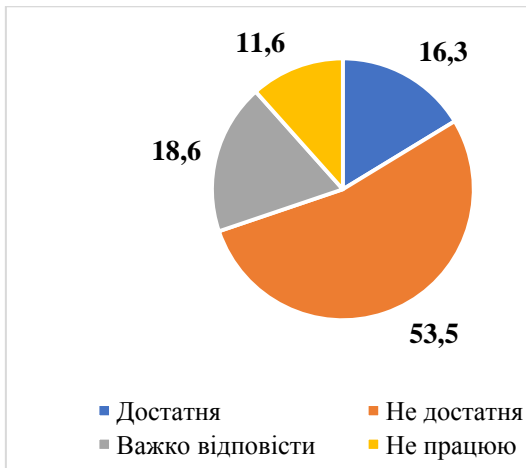

Рис. 4. Результати розподілу відповідей на питання анкети щодо зайнятості
Джерело: побудовано авторами за результатами анкетування

При цьому 55% опитаних думають про виїзд за кордон з метою заробітку і 20% вже планують виїжджати.

Важливо зазначити, що початок повномасштабної війни на території України мав значний вплив на зайнятість населення, в тому числі категорію здобувачів вищої освіти. Більшість з них незадоволені сучасним станом працевлаштування та економіки і серйозно задумуються щодо виїзду за кордон для заробітку. А це, як було вказано раніше, несе дуже велику кількість негативних наслідків для країни як в теперішньому так і в майбутніх перспективах.

Частина здобувачів вже довгий час знаходиться за кордоном та для розуміння ситуації їх перебування там було проведено наступне опитування. Результати наведені на рис. 5.

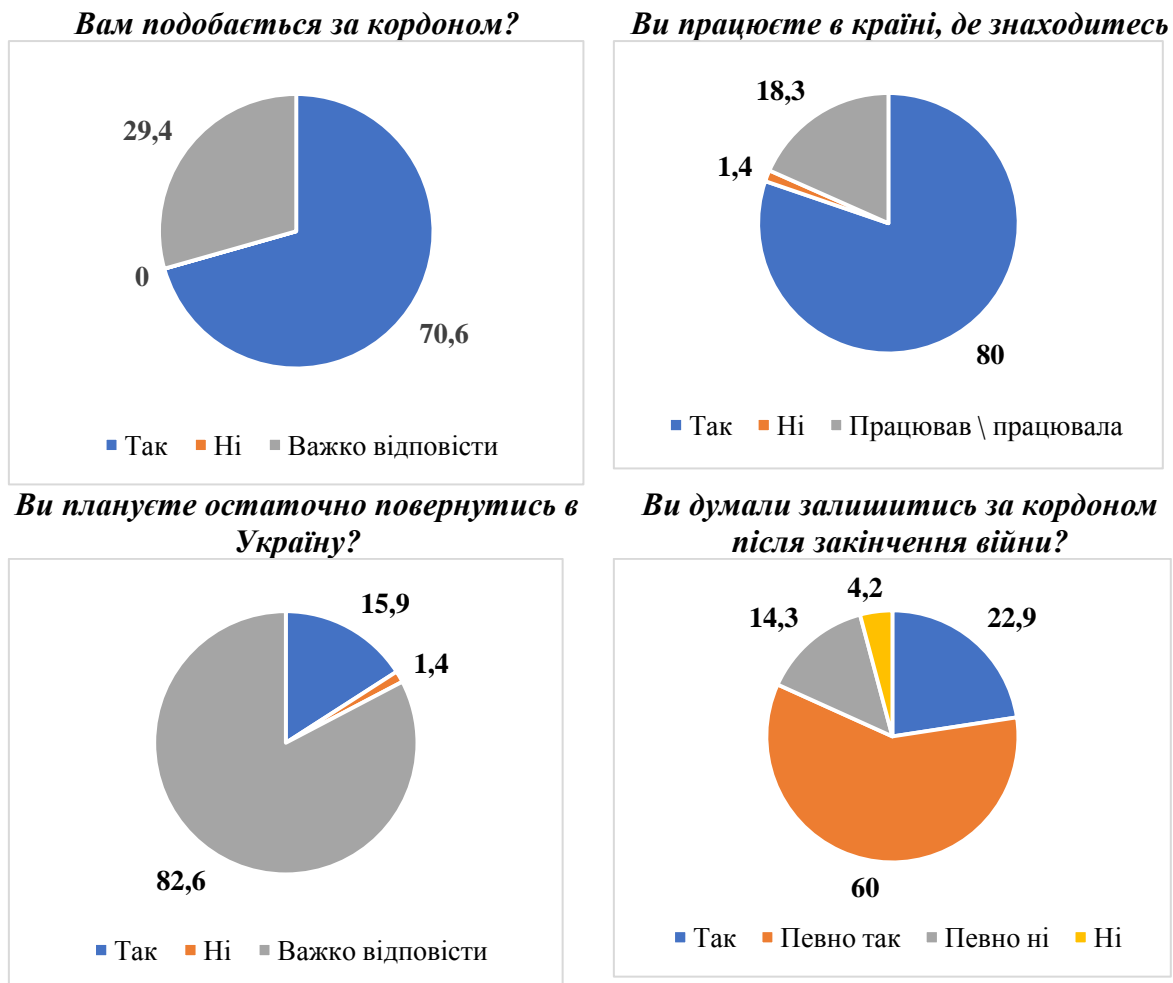

Рис. 5. Результати розподілу відповідей на питання анкети щодо перебування здобувачів вищої освіти за кордоном

Джерело: побудовано авторами за результатами анкетування

Аналіз наведених даних розподілу відповідей респондентів дозволяє зробити наступні висновки:

– 98,6% опитаних респондентів виїхали за кордон після початку повномасштабної війни на території України. З них 57,4% декілька разів приїжджали на деякий час в Україну та 39,7% жодного разу не приїжджали після того як виїхали. При цьому 54,4% знаходяться за кордоном з своїми друзями, 16,2% з сім'єю та 26,5% знаходяться одні.

– половина опитаних (57,1%) перебуває в Польщі та Німеччині; 22,9% перебувають на територіях Чехії, Словаччини, Австрії; 14,3% перебувають у Литві, Латвії, Естонії. При цьому 4,3% навчаються в цих країнах. Можна зробити припущення, що навчання пов'язане з вивченням мови або і набуттям певної кваліфікації.

– 80% опитаних зараз працюють за кордоном, 18,6% працювали раніше. З них 76,2% працюють\працювали офіційно, 23,8% працювали не офіційно, тобто нелегально.

– більшості опитаних (77,1%) подобається працювати за кордоном. Причинами того є заробітна плата для 58,7%, зручний графік для 27%, соціальна захищеність для 15,9% опитаних.

– 21,4% респондентів вказали що їм не подобається працювати за кордоном. Причинами того є інше середовище для 76,2% та робота з людьми іншої країни для 15,9% опитаних. Можна зробити припущення що одним з аспектів середовища є відношення до українців, яке в деяких ситуаціях є не толерантним та дискримінаційним.

– більше половини опитаних (58,8%) виїхали за кордон в перші три місяці з початку повномасштабного вторгнення. 39,7% виїхало в перші пів року після 24.02.2022. Основна

причина виїзду – війна для 74,3%, відсутність заробітку для 25,7% та нестабільність для 12,9% респондентів.

Більша частина опитаних, а саме 70,6% вказало що їм подобається за кордоном. При цьому 60% думали щоб залишитись там навіть після закінчення війни, а 22,9% переконані там залишитись.

82,6% важко відповісти чи планують вони повернутись в Україну, але 15,9% опитаних однозначно планують повернутись. Щодо часових проміжків, половина опитаних (54,5%) планують повернутись в найближчі пів року, а 16,7% до кінця 2023 року. Однак 25,8% не планують повертатись.

При цьому основною умовою, яка може переконати українських здобувачів вищої освіти повернутись є закінчення війни для 66,2% опитаних та краща економічна ситуація для 42,6%. І тільки 7,4% опитаних вже готові повернутись в Україну.

При цьому основною умовою, яка може переконати українських здобувачів повернутись є закінчення війни для 66,2% опитаних та краща економічна ситуація для 42,6%. І тільки 7,4% опитаних вже готові повернутись в Україну.

Інвестиційний банкір Сергій Фурса вважає, що: «Депопуляція буде нашою найбільшою економічною проблемою після війни і найближчі років 20...Ті українці які вже поїхали, якщо їм буде добре – ви нічим їх не повернете. Їм просто там добре» [9]. Однак, як показують результати опитування, молодь готова повертатись додому в Україну. І важливим є забезпечити це повернення використовуючи шляхи, які допоможуть не тільки українській нації, а й усій країні. Для цього можна вжити наступні заходи:

- створення привабливих умов для життя та роботи в Україні. Це включає покращення економічної ситуації, зменшення рівня корупції та підвищення якості освіти і охорони здоров'я;
- розвиток міжнародних програм обміну, які б дозволили здобувачам вищої освіти і молоді з України навчатися та працювати за кордоном, а також залучати молодь з-за кордону до освітніх та культурних проєктів в Україні;
- покращення комунікації з українською діаспорою та створення платформ для спілкування та співпраці з ними;
- вдосконалення різних соціальних інституцій;
- проведення інформаційних кампаній, що надають здобувачам освіти та молоді в Україні та за кордоном зрозумілу та цікаву інформацію про реальні переваги та можливості повернення в Україну.

Висновки. Отже, за даними значної кількості різних джерел можна зазначити, що в умовах воєнного стану в Україні спостерігається складна ситуація з робочою силою та міграцією населення. Велика кількість аспектів прямо і опосередковано впливає на ці процеси, а початок повномасштабної війни на території України погіршив стан економіки та різних інших сфер держави. Багато людей виїхало за кордон та їм важко спрогнозувати своє майбутнє.

Результати опитування респондентів показують, що ситуація з робочою силою та працевлаштуванням є складною, але не зважаючи на це українці продовжують працювати та підтримувати економіку. Результати опитування респондентів, які на даний момент знаходяться за кордоном, демонструють що більшість з них готові повернутись в Україну, в тому числі після закінчення війни. А отже можна запобігти негативним наслідкам демографічних проблем та втрати інтелектуального потенціалу вживаючи заходи, які будуть заохочувати молодь та українське суспільство будувати своє майбутнє в Україні.

Звертаючи увагу на сьогоднішній день, для покращення життя населення та повернення українських громадян потрібно вживати заходи, які будуть підвищувати рівень економіки, вдосконалювати політичні реформи, підтримувати бізнес та підприємницьку діяльність, розвивати усі сфери держави, в тому числі інфраструктуру та соціальні інституції

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронцова А. С. Понятійно-категоріальний аналіз явища трудової міграції. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2020. № 2. С. 47-54. URL: https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/2_2020/5.pdf
2. Дзеніс О. О., Шарко Н. Г. Міжнародна міграція робочої сили в сучасних умовах та її вплив на міграційну політику держави. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1195>.
3. Іжевський П., Кравець І. Міжнародна трудова міграція робочої сили та її вплив на внутрішній ринок праці України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-12>.
4. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4 (42). С. 25-40. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/42/2.pdf>.
5. Шиманська О. П., Кондратюк В. Р. Аналіз впливу факторів виштовхування робочої сили з ринку праці України. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2020. № 2(6). С. 108-120.
6. Шкурат М. Є., Горелова Д.В. Аналіз причин та наслідків трудової міграції для країн-реципієнтів. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1 (41). С. 134-142.
7. Найважчі міграційні кризи у світі за останні роки. *Слово і діло*. 11 листопада 2021 року. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/11/infografika/svit/najvazhchimihracijni-kryzy-sviti-ostanni-roky>.
8. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
9. Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/banks/usd/>
10. Горбановська О. Повтомасштабна війна на території України — реакції, виклики та дії бізнесу, E&Y. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oPlxvIFEUF8>.
11. Стан та потреби бізнесу в умовах війни. 2022. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna>
12. Савицький О. Вплив війни: що відбувається на українському ринку праці. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/try-misiatsi-viiny-shcho-vidbuvaietsia-na-ukrainskomu-rynku-pratsi-a-62052011/a-62052011>
13. Машкова Р. Вимушена міграція і війна в Україні (03-06.2022). 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherwnya-2022/>
14. Машкова Р. Вимушена міграція і війна в Україні (02.-03.2022). 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022/>
15. Жирій К. На ринку праці зростає кількість вакансій для кандидатів без досвіду роботи – дослідження. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/na-rinku-praci-zrostaye-kilkist-vakansiy-dlya-kandidativ-bez-dosvidu-roboti-doslidzhennya-ostanni-novini-11938425.html>
16. Коропецька А. Що відбувається з ринком праці під час війни: кого шукають роботодавці та скільки готові платити. 2022. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/business/fail/328215-work-during-wartime>
17. Близько 5 мільйонів людей: скільки українців повернулися додому з ЄС. 2022. URL: <https://evacuation.city/articles/237298/blizko-5-miljoniv-lyudej-skilki-ukrainciv-povernulisya-dodomu-z-yes>
18. Фурса С. Тільки міграція іноземців в Україну вирішить питання депопуляції. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fFzmdsWTJfA>

19. Ломоносова Н., Філіпчук Л. Зайнятість, соцзахист, житло: ставлення населення до державних програм, соціально-економічної підтримки і потреба у них. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennia-zainiatist-sotszakhyst-zhytlo.pdf>
20. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

REFERENCES

1. Vorontsova A. S. Poniatiino-katehorialnyi analiz iavyscha trudovoi mihratsii. *Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika"*. 2020. No. 2. S. 47-54. URL: https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/2_2020/5.pdf
2. Dzenis O. O., Sharko N. H. Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly v suchasnykh umovakh ta yii vplyv na mihratsiinu polityku derzhavy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. Vypusk 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1195>.
3. Izhevskiy P., Kravets I. Mizhnarodna trudova mihratsiia robochoi syly ta yii vplyv na vnutrishnii rynek pratsi Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. No. 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-12>.
4. Libanova E. M., Pozniak O. V. Zovnishnia trudova mihratsiia z Ukrainy: vplyv COVID-19. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2020. No. 4 (42). S. 25-40. URL: <https://dse.org.ua/arhcive/42/2.pdf>.
5. Shymanska O. P., Kondratiuk V. R. Analiz vplyvu faktoriv vyshtovkhuvannia robochoi syly z rynku pratsi Ukrainy. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2020. No. 2(6). S. 108-120.
6. Shkurat M. Ye., Gorelova D.V. Analiz prychnyn ta naslidkiv trudovoi mihratsii dlia krain-retsypientiv. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 2021. No. 1 (41). S. 134-142.
7. Naivazhchi mihratsiini kryzy u sviti za ostanni roky. *Slovo i dilo*. 11 lystopada 2021 roku. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/11/infografika/svit/najvazhchi-mihracijni-kryzy-sviti-ostanni-roky>.
8. Ukrainski mihranty pidiimayut ekonomiku Yevropy. Shcho bude z Ukrainoiu bez nykh? *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
9. Minfin. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/banks/usd/>
10. Horbanovska O. Povtomashtabna viina na terytorii Ukrainy — reaktsii, vyklyky ta dii biznesu, E&Y. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oPlxvIFEUF8>.
11. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny. 2022. URL: <https://business.diaa.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna>
12. Savytskyi O. Vplyv viiny: scho vidbuvaietsia na ukrainskomu rynku pratsi. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/try-misiatsi-viiny-shcho-vidbuvaietsia-na-ukrainskomu-ryнку-pratsi-a-62052011/a-62052011>
13. Mashkova R. Vymushena mihratsiia i viina v Ukraini (03-06.2022). 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/>
14. Mashkova R. Vymushena mihratsiia i viina v Ukraini (02.-03.2022). 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022/>
15. Zhyrii K. Na rynku pratsi zrostaie kilkist vakansii dlia kandydativ bez dosvidu roboty – doslidzhennia. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/na-rinku-praci-zrostaye-kilkist-vakansiy-dlya-kandidativ-bez-dosvidu-roboti-doslidzhennya-ostanni-novini-11938425.html>

16. Koropetska A. Shcho vidbuvaietsia z rynkom pratsi pid chas viyny: koho shukaiut robotodavtsi ta skilky hotovi platyty. 2022. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/business/fail/328215-work-during-wartime>
17. Blyzko 5 milioniv liudei: skilky ukrainsiv povernulysia dodomu z YES. 2022. URL: <https://evacuation.city/articles/237298/blizko-5-miljoniv-lyudej-skilki-ukrainsiv-povernulysya-dodomu-z-yes>
18. Fursa S. Tilky mihratsiia inozemtsiv v Ukrainu vyrishyt pytannia depopuliatsii. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fFzmdsWTJfA>
19. Lomonosova N., Filipchuk L. Zainiatist, sotszakhyst, zhytlo: stavlennia naseleння do derzhavnykh prohram, sotsialno-ekonomichnoi pidtrymky i potreba u nykh. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennia-zainiatist-sotszakhyst-zhytlo.pdf>
20. Pyshchulina O., Markevych K. Rynok pratsi v umovakh viyny: osnovni tendentsii ta napryamy stabilizatsii. 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>